

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН**

**Муассисан давлатии таълими
«ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ХУҶАНД
БА НОМИ АКАДЕМИК БОБОҶОН ҒАҒУРОВ»**

**ТОҶИКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МАОРИФ ВА
ИЛМ ВАЗИРЛИГИ**

**“АКАДЕМИК БОБОҶОН ҒАҒУРОВ НОМИДАГИ
ХУҶАНД ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ”
ДАВЛАТ ТАЪЛИМИ МУАССАСАСИ**

МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ ФИЛОЛОГИЯИ ЎЗБЕК ВА ТОҶИК

(маводи конференсияи онлайнӣ)

ЎЗБЕК ВА ТОҶИК ФИЛОЛОГИЯСИНИНГ ДОЛЗАРЪМАСАЛАЛАРИ

(Онлайн конференсия материаллари)

**“Нури маърифат”
Хуҷанд “ 2020**

**“Нури маърифат”
Хӯжанд “ 2020**

ББК: 74.06 (Ўзб.)
УДК: 371 .
Ў - 65

Тўплам академик Бобожон Гафуров номидаги
Хужанд давлат университети” ДТМ нашр-
тахририя Кенгаши томонидан 12.11.2020 йил
№ 4-1/8 қарори билан чопга тавсия этилг

Масъалаҳон мубрами филологияни ўзбек ва тоҷик (ўзбек ва тожи
филологиясининг долзарб масалалари).Мачмуан мақолоти илмий. ”
Хужанд: Нури маърифат, 2020.” 821с.

***

Ўзбек ва тожик филологиясининг долзарб масалалари (масъалаҳон мубрами
филологияни ўзбек ва тоҷик).Тўплам. ” Хужанд: Нури маърифат, 2020.” 821с.

Зери назари

доктори илмҳон таърих,
профессор Қўразода Қ. Х.

Масъул муҳаррирлар:

Бердиалиев А. – ф.ф.д., профессор,
Сабурй - п.ф.д., профессор,
Ойматова М.-ф.ф.н., доцент

Тўплаб, нашрга тайёрловчилар:

Раҳмонкулов А.- ф.ф.н., доцент,
Ойматова М. – ф.ф.н., доцент,
Эшмуродов Э. – ф.ф.н., доцент.

Тахрир хайати:

Турдибоев Т. - ф.ф.н., доцент,
Файзуллоев Б. - ф.ф.н., доцент,
Эрмухаммедов А. - ф.ф.н., доцент
Раҳмонкулов А.- ф.ф.н., доцент,
Ойматова М. – ф.ф.н., доцент,
Шарипова М. - ф.ф.н., доцент,
Эшмуродов Э. – ф.ф.н., доцент.
Абдуллоев О. - ф.ф.н., доцент,
Жабборов Б. - ф.ф.н., доцент.

Тақризчилар:

Шеронов Б. – ф.ф.н., доцент,
Қаюмова Ф. – ф.ф.н., доцент.

Мазкур тўплам ўзбек ва тожик филология фанларининг долзарб масалаларига
бағишланган бўлиб, унда тилшунослик, адабиётшунослик ва уларнинг таълими
методикасига доир мақолалар жамланган. Тўплам тилшунос, адабиётшунос олимлар,
шунингдек, ёш тадқиқотчилар, магистрантлар, аспирантлар, ўзбек ва тожик тили
ҳамда адабиёти ўқитувчиларига мўлжалланган.

ISBN 978-99975-57-72-9

© “Академик Бобожон Гафуров номидаги
Хужанд давлат университети” ДТМ – 2020

42. Мишиқулов И. Ўзбек тилида шарт конструкциялари “ишонтириш” директив акти сифатида
43. Мамиров О. Бадний асарларда тил ва услуб муаммолари
44. Мирзоаҳмедов М., Ҳуқуқий атамалар ва уларнинг ўзбек тилшунослигида ўрганилиши
45. Мамажонов М. Сифатий ва микдорий белгилар алоқадорлиги
46. Мухаммадалиева М. Ўзбек тилидаги айрим янги касб-хунар номларининг лексик-семантик хусусиялари
47. Маматов А. Адабий норманинг асосий мезон ва белгилари
48. Мамажонов М. Сифатий ва микдорий белгилар алоқадорлиги
49. *Мавлонова Ү.* Киноянинг қўлланилиши ва ахамияти
50. Набиев Р. Фориш шеvasининг баъзи бир ўзига хос хусусиятларига бир назар
51. Низомиддинова Д. Фарғона вилоят этноойконим
52. Назаров Н. Туркологиянинг шаклланишида турк рунологиясининг ўрни
53. Пўлодова Ш., Хоҷаева М. Баҳсе дар атрофи вижагиҳон сохтори калимот
54. Раджапова У. “Лаҳжуту-л-луғот” – ўзбек ва тожик тиллари лексикаси тадқиқида муҳим манба
55. *Расулова М. XXI асрда фанлар интеграцияси*
56. *Собиров А.* Ўзбек ва тожик тилларининг халқаро нуфузи ва тараққиётининг айрим масалалари бўйича мулоҳазалар
57. Сапарбаева Г. Оғзаки мулоқот услубини белгиловчи омилларнинг назарий асослари
58. Салиходжаева Ҳ. Геортонимларнинг бошқа тил бирликлари ва атоқли отлар билан муносабати
59. Саидхонов М. Имо-ишоралар ва уларнинг вербаллашуви
60. Саидов Ё. Ўзбек жадид шеърлятидаги тожикча лексиканинг мавзуй тасниф
61. Сафарова М. Ойконимлар таркибидаги қўшимчалар хусусида
62. *Собиров А.* Ўзбек ва тожик тилларининг халқаро нуфузи ва тараққиётининг айрим масалалари бўйича мулоҳазалар
63. *Тошпўлатов А.* Ўзбек тилида замон шакллари прагматикаси
64. Турдиматова Ш. Паремалар таркибида иштирок этган кийим-кечак маъносидаги функционимлар ҳақида
65. Турсунов А. Морфологические этапы словообразования
66. Тиллаева М. Туркий солномалар қўлёзмалари тадқиқида шаклдошликка эътибор ўрни
67. Турдибеков М. Абулғозий баҳодирхон – тилшунос
68. Ҳразбоев А., Нарбоева Ш. –бон қўшимчасининг ўзбек тилидаги маъно кирралари
69. *Усмонова Ҳ.* Иккинчи даражали бўлақларнинг гапдаги мақоми

Алмашган ҳолатда турли мазмуний ўзгаришлар рўй беради, лекин уларни трансформация қилиш мумкин: Ҳар қандай ўқувчи ўз вазифасини бажаради. Ҳамма ўқувчи ўз вазифасини бажаради.

Сон жиҳатдан қарама-қаршилик табиатда ҳам, тилда ҳам бир-кўп чизигида эмас, нол-нолдан кўп чизигида боради. Миқдорий меъёрни куйидаги тартибда кўрсатиш мумкин: куйи меъёр-меъёр-юқори меъёр. Масалан: томмоқ-оқмоқ-шарилламоқ.

Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, квантитативлик тасниф қилиш хусусиятига эга бўлган нисон тафаккурининг мураккаб маҳсули ҳамда ранг-баранг шаклларда намоён бўлувчи, тилнинг ҳар қандай сатҳида фаол амал қилувчи кенг қамровли категориядир. Миқдорийлик қобиги турли ривожланган тилларда ўзининг серкирралиги билан ажралиб туради. У тил структурасининг барча асосий сатҳларига дахлдор: лексика, сўз ясалиши, морфология, фонетика, синтаксис. Тилшуносларнинг квантитативлик категориясига нисбатан билдирган фикрлари ҳамда бу категорияни таснифлаш бўйича қилган таклифлари турлича. Квантитатив методлар, айниқса, статистика тилшуносликда аллақачон ўзининг мустаҳкам ўрнини эгаллаган. Квантитатив анализ тил ҳодисаларини аниқ ва атрофлича тадқиқ қилиш имкониятини беради, шу билан бирга, тил бирликларини тартибли жойлаштириш, тўғри ўринлашувига эришишга кўмаклашади.

Умуман, предмет моҳиятини англашда миқдорий белги сифатий белги билан баробар аҳамиятга эгадир.

Адабиётлар:

1. Булыгина Т.В., Шмелев А.Д. Механизмы квантификации в русском языке и семантика количественной оценки// Референция и проблемы текстообразования. –М., 1988. –С.60.
2. Панфилов В.З. Категории мышления и языка. Становление и развитие категории количества в языке// Вопросы языкознания, 1971.-N 5, С.3-19.
3. Панфилов В.З. Философские проблемы языкознания. –М., 1977. N 2. –С.245.
4. Потапова М.Д. Категории числа в свете понятия множества// Серия лит. и яз., Т.42. 1983. N2/ -С.130-141.
5. Тимофеев И.С. Методологическое значение категорий «качество» и «количество». –М., 1972. –С.22.

*Мавлонова Ў., катта ўқитувчи
(Ўзбекистон)*

КИНОЯНИНГ ҚЎЛЛАНИЛИШИ ВА АҲАМИЯТИ

Киноя ҳодисаси ўзига хос маъноси ва уни амалга ошириш воситаси сифатида инглиз, рус ва ўзбек тилларида тилшуносликнинг турли соҳаларида бир неча бор тадқиқот объектига айланиб улгурди. Киноянинг энг муҳим таърифи бу маъно шаклларида бирида тақдим этилишидир,

бунда одатда, шакли ва мазмуни ўртасидаги асимметриянинг акси сифатида ёки мазмун режасини ифода режаси билан тўлиқ камраб олмаган ҳолда кўриб чиқилади.

Киноя бу нуткнинг шундай шаклики, унда сўзларнинг мўлжалланган маъноси уларнинг ҳақиқий маъносидан фарқ қилади. Бу, умуман олганда, кутилганидан анча бошқача тарзда тугайдиган ҳолат ҳам бўлиши мумкин. Оддий қилиб айтганда, бу ташқи кўриниш ва ҳақиқат ўртасидаги фарқ (**Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.**).

Кишилар кўпинча суҳбатдан кўнгил ёзиш ёки умуман бировга масхараомуз қилиб гап едириш учун киноядан фойдаланадилар. Киноя ишлатилган сўзларнинг аниқ маъноли мақсадидан ташқари ифодаланган келишмовчилик ёхуд зиддиятни англатадиган риторик восита ёки адабий усул, ёки вазиятдир.

Киши ўзи айтмоқчи бўлган нарсага умуман қарама-қарши нарсани мулоқимлик билан аниқ айтганда оғзаки киноя содир бўлиши мумкин. Бундан ташқари, томошабинлар нима юз бераётганини аниқ билган ҳолда, қахрамонлардан бири атрофда содир бўлаётган воқеалардан хабардор бўлмаса, бу драматик киноя бўлиши мумкин; ушбу концепция кўпинча драмалар билан боғлиқ. Ҳақиқий натижа аслида кутилганга қарама-қарши бўлиб чиқса, вазиятли киноя содир бўлади.

Қандай грамматик жиҳат бўлишидан қатъи назар, киноя, истехзо мунтазам мулоқотнинг ажралмас қисмига айланди. Келинг, ушбу концепцияни яхшироқ тушунишингизга ёрдам берадиган бир нечта кинояга оид мисолларни кўриб чиқайлик:

Доктор давоси йўқ касалликка чалинди (*Аслида бу касб эгасининг ўзи касалларни даволайди*).

Ўт ўчирувчилар биноси ёниб кетди (*Ўт ўчирувчиларнинг вазифаси биноларни ёнигидан сақлаш бўлса-да, ўзининг биноси ёниб кетган*).

Қассобхона эгаси вегетариан (*Бу касб эгаси ўзи гўшт сотади, лекин ўзи умуман гўшт истеъмол қилмайди*).

Этикдўзининг оёғидаги пойафзали йиртилган эди (*Аслида унинг ўзи оёқ кийимларини ямайди*).

Луғатдаги “киска” сўзининг изоҳи жуда ҳам узун еди.

“Вафодорингман” кўшигини куйлаган кўшиқчи аёл аслида уч марта турмушга чиққан (*Кўшиқчининг куйлаган кўшиғи билан қилган амали тўғри келмайди*).

Парашютда юқоридан сакраган учувчи кўркувдан юрагини ҳовучлаб, кўм-кўк майсалар устига тушди (*Аслида баланд фазода фаолият бажарадиган кишининг сакрашдан қўрқishi мантқиққа тўғри келмайди*).

Мия тадқиқотлари шуни кўрсатадики, одамларнинг атиги йиғирма фонзида киноя туйғуси бор, демак, дунёнинг саксон фонзи ҳамма нарсани асл киймати билан қабул қилади.-Doug Coupland (*Tulika Nair. Irony Examples in Literature that is Just Perfect for a Lazy Day*).

Киноя кўп йиллар давомида нутқда, санъатда ва кундалик ҳаётда ишлатилган адабий усул ва риторик воситадир. Гарчи киноя узоқ вақтдан бери ишлатилган бўлса-да, шу ўтган йиллар давомида унга онд аниқ таърифлар мавжуд эмас эди, аммо умумий келишув куйидагича: Киноя – бу қутилган ва аслида содир бўладиган нарсалар ўртасидаги зиддият ёки номувофиклик бўлган нутқ шакли.

Чунончи, ушбу атаманинг ўзига хос маъноси ҳақида кўпинча келишмовчиликлар мавжуд бўлса-да, киноя таърифларининг аксарияти шу йўналишлардаги бирор нарса бўлиб ҳисобланади. Оддий киноя таърифини баён қилиш бироз чўчитиб қўйиши мумкин. Бу жуда ҳам катта тушунча, аммо кинояни учта катта асосий тоифага ажратиш мумкин. Биз мазкур учта асосий киноя турларини ҳар бирини аниқлаймиз ва пьесалар, қисса, эссе ва шеърлардан унинг турларига мисоллар келтирамиз.

Демак, киноянинг учта тури мавжуд: оғзаки, вазиятли ва драматик. Оғзаки киноя бу сўзларни инсоннинг аслида айтадиган сўзларидан фарқли маънода ишлатишдир. Оғзаки киноя, гапирувчининг нияти у айтаётган нарсага тескари бўлганда содир бўлади. Масалан, кўчада чанг-тўзонни кўриб, "Қандай ажойиб об-ҳаво!" деганда кузатилади (чанг-тўзонли об-ҳаво ҳеч қачон ҳеч кимга ёкмаган ёхуд ажойиб бўлмаган. Бунда сўзловчи ўзи айтганига тескари об-ҳавони назарда тутди).

Оғзаки истехзоннинг уни бошқа турдаги киноялардан ажратиш турадиган асосий хусусияти шундаки, у сўзловчи томонидан атайлаб ишлатилади. Бу суҳбат давомида юзага келади, бу ерда киши ўз сўзлари асл маъносидан тўғридан-тўғри фарқ қиладиган маънони тушунтиришга интилади. Оғзаки истехзога қуйидаги мисолни келтириш мумкин:

"Катта раҳмат сизларга! Ҳеч қайси жадвал тўлиқ тўлдирилмаган, қандай қилиб мен ҳозир буни бошликка топшираман?" (ҳеч бир ишни қойил қилмаганларга раҳматнинг айтилиши).

Юқоридаги мисолда кишининг кўркуви ёки умидсизлигини ифодалаш учун киноя ишлатилган. Оғзаки киноя икки хил ҳолатда:

- Ортиқча баҳолаш – одам бирор нарсанинг моҳиятини бўрттириб кўрсатганда;

- Тушунмовчилик – одам бирор нарсанинг хусусиятига путур етказганда юзага келади (<http://typesofirony.com/#google>).

Аксарият ҳолларда истехзо ва оғзаки киноя бир-бирининг ўрнида ишлатилади. Бироқ, иккаласи ўртасида аниқ фарқ бор. Истехзо кўпгина ҳолларда кимдир ҳақорат қилиш ёки хафа қилиш учун ишлатилади: "Шу ҳам санъат асарими?" – деди у захархандалик билан. Оғзаки киноя аслида тилга олинган нарсанинг тескари маъносини назарда тутса, истехзо эса асосан хафа қилиш учун мўлжалланган каттиқ ва тўғридан-тўғри баёнот сифатида ишлатилади.

Вазиятли киноя нима содир бўлиши қутилган ва ҳақиқатда нима содир бўлиши ўртасидаги номувофикликни ўз ичига олади. Мисол учун,

кимдир ўзини ҳимоя қилиш учун қурол сотиб оладиган вазият бўлиши мумкин, аммо ўша қуролни бошқа бир одам унга шикаст етказиш учун ишлатади. Қурол унинг хавфсизлигини таъминлайди деб кутиш мумкин, лекин аслида қурол унга жароҳат етказган. Бирок, вазиятли киноя ва тасодиф ёки омадсизлик ўртасида фарқ бор. Бирор киши деразаларини яхшилаб тозаласаю, бирдан ёмғир ёгса, бу шунчаки омадсизлик; ёмғир ёгади деган фикр уни хаёлига ҳам келмаган. Бирок, телевиденида об-ҳаво ҳақида ахборот берувчи бошловчи бирдан қутилмаган бўронга тушиб қолса, бу жуда қулгили, кинояли, чунки у об-хавонинг аниқ ўзгаришини билиши керак. Вазиятли киноя кўпинча ситком(вазиятли комедия)ларда ишлатилади. Масалан, фарзандлар оналарига қанчалик ғамхўрликларини кўрсатиш мақсадида унга қутилмаган тугилган кунни нишонлашга кўп вақт ва пул сарфлашни режалаштиришган. Бирок оналарининг тугилган кунни кейинги ой бўлиб чиқади ва уларнинг ҳеч бири аниқ санани билмайди. Натижада она ҳеч ким унинг тугилган кунни санасини эсламаганидан газабланади.

Драматик киноя фильмлар, китоблар, шеърлар ва драмалар каби асарларда машҳур. Томошабинлар спектакль, фильм ёки роман қаҳрамонлари билмайдиган асосий маълумотларни билиб туришса, драматик киноя вужудга келади. Драматик кинояга шаҳарда содир этилаётган жиноятлар учун жавобгар жиноятчи ўзининг шериги эканлигини билмаган изкувар ҳақидаги фильмни мисол келтириш мумкин. Бирок, томошабинлар бу ҳақиқатни аллақачон англаб етишган ва қаҳрамон буни билиб қолганда, нима бўлишини интиқлик билан кутишмоқда. Драматик киноянинг уч босқичи мавжуд:

- Ўрнатиш – томошабинларга персонаж билмайдиган нарсалар ҳақида ахборот бериш;
- Эксплуатация – томошабинлар ўртасида қизиқувчанликни орттириш мақсадида шу ахборотдан фойдаланиш;
- Қарор – қаҳрамон ниҳоят нима бўлаётганидан хабар топса нима содир бўлади?<http://typesofirony.com/#google>

Tragic irony occurs when a character in a play does or says something that communicates a meaning unknown to her but recognized by the audience.

Драматик киноянинг маҳсуе тонфаси – бу фожиали киноя. Фожиали киноя, спектаклдаги қаҳрамон ўзи учун номаълум, амма томошабинларга таниш маънога эга бўлган нарсани айтганда ёки қилганда содир бўлади. Қаҳрамон ўзини ўлдириш учун заҳар кўшилган овқат буюрганида томошабинлар унинг тақдирида заҳарли овқатдан ўлиш борлигини билишади. Бу эса фожиали кинояга мисол бўлади.

Қадимги Юнонистон афсоналаридаги ҳаёт тасвирланган драмаларда фожиали киноя кенг тарқалган эди. Томошабинлар спектаклни кўришдан олдин ундаги қаҳрамонларнинг тақдирини аллақачон билишган. Буюк инглиз драматурги Вильям Шекспирнинг энг машҳур “Отелло”, “Ромео ва

Жульетта”, “Генрий XII”; ўзбек драматургларида Абдурауф Фитратнинг “Арслон”, “Чин севиш” драмалари драматик кинога бой бўлиб, уларни ўқиган сари уларнинг рангли ифодалари китобхонни ўзига жалб қилаверади.

Хўш, ёзувчилар нима учун ўз асарларида кинодан фойдаланишади? Чунки кино бизнинг умидларимизни ўзгартиради, биз учун қутилмаган бурилишни яратиши мумкин: ҳазил ёки ҳикоя якунида биз қулиб хурсанд бўламиз ёки йнглаймиз. Оғзаки кино қулғили бўлиши мумкин, вазиятли кино қулғили ёки фожиа бўлади, драматик кино эса кўпгина ҳолларда фожиа бўлади. Хуллас, кино ёзувчиларнинг драмаларини гоаявийлигини ва баднийлигини оширади, энг муҳими, уларнинг халқчиллиги ва таъсирчанлигини таъминловчи муҳим омиллардан бири ҳисобланади.

Адабиётлар:

1. **Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.**
2. Ironyexamples.iloveindia.com
3. Tulika Nair. Irony Examples in Literature that is Just Perfect for a Lazy Day
4. <http://typesofirony.com/#google>
5. *Mavlanova Ugiyoy Khamdamovna, Ruzieva Dilfuzo Salimboevna, Babaeva Vasila Toshpulatovna. Irony in dramatic works//International Journal of Psychosocial Rehabilitation. – 2020. – Т. 24. – №. 3.*
6. *Mavlonova U. K., Maxmurovna M. K. THE INTRODUCTION OF IRONY IN ENGLISH AND UZBEK LITERATURE //International Engineering Journal For Research & Development. – 2020. – Т. 5. – №. 3. – С. 4-4.*
7. *Ugiyoy Khamdamovna Mavlonova, Dilfuzo Salimboyevna Ruziyeva. THE USE OF IRONY IN LITERATURE // International Scientific Journal Theoretical & Applied Science. – 2020. – Issue 04, Volume 84. SOI: 1.1/TAS DOI: 10.15863/TAS*
8. *Mavlonova Ugiyoy Khamdamovna. Similarities and Differences between types of Comic // International Journal on Integrated Education. September 2020, Volume 3, Issue IX. <https://doi.org/10.31149/ijie.v3i9.596>*
9. *Mavlonova U.K., Makhmurova M.Kh., Kodirov T.D. DESCRIPTION OF ART MEDIA IN LITERATURE // LXIV International Correspondence Scientific and Practical Conference “EUROPEAN RESEARCH: INNOVATION IN SCIENCE, EDUCATION AND TECHNOLOGY» June 5-9, 2020. London, United Kingdom*
10. *Sharipova D.Sh , Mavlonova U.Kh., Ibatova N.I. BEHAVIORAL LANGUAGE ETIQUETTE IN UZBEK PROVERBS AND SAYINGS // ВЕСТНИК НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ № 11(89). Часть 3. 2020. P: 51-53*

Набиев Р., ўқитувчи
(Ўзбекистон)